

УДК 001(477)(092):811.161.2

А. М. Трембіцький

Хмельницький інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом

«МОВНІ ЧИСТКИ» ІВАНА ОГІЄНКА ТА ЙОГО СПОДВИЖНИКІВ-ПОДОЛЯН

У статті розкрито відношення великого українця Івана Огієнка (митрополита Іларіона) та одного з його сподвижників – активного діяча української еміграції, подолянина Степана Риндика, яких у радянські часи кваліфікували як «українських буржуазних націоналістів», «ворогів українського народу», до гвалтування української мови, до тих хто не дотримувався правил українського правопису.

Ключові слова: вчений, педагог, професор, Іван Огієнко, Степан Риндик, «український буржуазний націоналіст», українська мова, український правопис.

«Найбільше й найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духа, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування» [6, с.2].

Мова визначає не лише національний характер людини, але й є своєрідним генетично кодом зв'язку поколінь. Стародавній Волховник застерігає: «Не цурайся Роду свого, його Звичаю та Мови; бо рідна Мова і Звичай зберігають енергію нації». Українська мова, – це найкоштовніше надбання українського народу, його найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем, передає нащадкам свій досвід і мудрість, перемоги і славу, культуру і традиції, думки і сподівання [2].

Головний же обов'язок усіх сучасних українців, – це постійно стежити за своєю рідною українською мовою, насичувати її благодатними, добрими словами, очищаючи від злих і поганих [7, с.4].

Іван Огієнко (*митрополит Іларіон*; *02(14).01.1882 – †29.03.1972) у праці «Наша літературна мова» (*Vinnipeg*, 1958), яка вперше побачила світ в Україні в 2011 р. [1], звертаючись до українців, пише: «Бережимо свою рідну мову. Рідна мова – це мова наших батьків і мова народу, до якого ми належимо. Рідна мова – то найголовніший наріжний камінь існування народу, як окремої нації: без окремої мови нема самостійного народу» [1, с.45]. «Мова – то серце народу: гине мова – гине народ. Хто цурається рідної мови, – той у саме серце ранив свій народ» [1, с.46].

У цій своїй мовознавчій праці великий українець звертається до проблеми урядової мовної русифікації в Україні. Він зокрема пише, що в 1930-х роках в Україні значно збільшився «російський урядовий тиск, почався сильний тиск і на українську мову». Більшовицько-московська влада в Україні та її місцеві українці-яничари «через школу й через пресу та літературу вперто затирає притаманні особливості української мови й нахиляє її до російської». При цьому Іван Огієнко зауважує, що московський «напад іде головно на притаманні ознаки української мови, на ті ознаки», які відрізняють українську мову від російської. Більшовики намагалися витравити з пам'яті українців довгу історію українського народу, яка «дала багато українській мові такого, чого не знає мова російська і що відділює й від інших слов'янських мов» [1, с.225].

В 30-40-х рр. ХХ ст. в Україні йшла «вперта боротьба проти окремішності української мови», оскільки московська влада вважала, що українська мова «не сміє бути мовою окремою, зовсім самостійною, якою вона насправді є своєю історичною істотою». В Україні почали масово друкуватися словники і правописи, в яких, як пише І. Огієнко, «часто дається дві форми: одна однакова з російською, друга українська». Тому українські прислужники більшовиків не відважували вживати «української форми, коли подається поруч і російська», Окрім того, вони ще й вимагали «в школі чи в літературі» дотримуватися і не вживати «свого українського», а саме російського правопису [1, с.225].

Далі вчений звертає увагу на вживання в українських «школах, по всій літературі, по всій пресі» слів «*весь*» і «*весьь*». Він пише, що форми «*весьь*» вживає російська мова, а своя власна українська «форма «*весьь*» стала буржуазно-національною – і ніби зникла». При цьому він зауважує, що хоча й «урядовий офіційний «Орфографічний словник» І. Кириченка (1955) на с. 45 дає «*весьь*, *увесь* і *весь*» та проте ніхто не відважиться писати чисто українське «*весь*»! А інакше станеш буржуазним націоналістом і «ворогом народу»! [1, с.225-226].

У праці «Наша літературна мова» він пише про те, «як саме советський уряд русифікує українську мову». Зокрема звертає увагу на форму «*зробив воза*», яку по-російському треба конче «*сделал воз*». При цьому І. Огієнко зауважує, що Рада Народних Комісарів УРСР 8 травня 1945 р. ухвалила, а в 1946 р. видрукувала новий «Український правопис», який є «помилковим і грубо ненауковим», адже він знищив «замінний відмінок на *-а* для знахідного відмінку». Так, «Український правопис» на с. 71 «подає зовсім ненаукове правило про знахідного відмінка. Правило

дуже коротеньке: «Таку форму на **-а**, паралельно із звичайною формою, однаковою з називним відмінком, іноді припускають і деякі інші іменники, напр., *плуг і плуга, дуб і дуба, лист і листа*». На переконання вченого, це «правило штучне, русифікаційне, і з наукою не має нічого спільного» [1, с.226].

Іван Огієнко досліджуючи форму іменника на **-а**, зауважує, що «Український правопис» про це пише: «Таку форму (на **-а**) іноді припускають». Але таке твердження, на думку вченого, «таку форму не «іноді» припускають», а «вона панує як у мові народній, так і в літературній». Мовознавець переконаний, що таке «правило могли скласти тільки особи, що українську мову знають мало, і таке твердження «іноді» нічого спільного з наукою не має». Далі «Український правопис» твердить: «Таку форму, паралельно із звичайною формою, однаковою з називним відмінком, іноді припускають». Іван Огієнко зауважує, що цей правопис «дозволяє писати паралельно: *«Витер носа»* і *«Витер ніс»*! Це цілком не наукове твердження, бо українська мова знає багато сотень слів, при яких нема паралельності, а є тільки одна заміна форма на **-а**. Це вже чисто русифікаційне правило – натягнути українську мову до російської, щоб нищити її окремішність!». Вчений далі пише, що хоча «урядове правило твердить, що ця змінна форма на **-а** «іноді» припускають і деякі інші іменники», однак, «це правило чисто русифікаційне, яке з наукою не має нічого спільного, бо в українській мові таких слів що мають замінного на **-а**, сотні, а правильніше – й безліч». Іван Огієнко вважає верхом розперезанності советських мовознавців, які стверджують: «Всі інші іменники чоловічого роду в знахідному відмінку мають ту саму форму, що і в називному: *комісаріят, колектив, ячмінь, стиль, стіл, сон, міст, будинок, декрет*». Вчений пише, що таке неправдиве твердження могли написати українсько-советські науковці «тільки під урядовим страхом» [1, с.227].

П'ять, із цих 9 слів, поданих українсько-советськими науковцями як приклади, на думку Івана Огієнко, є «сумнівні, бо по всій Україні кажуть: *купив стола* (а не *стіл*), *зруйнували моста* (а не *міст*), *спалили будинка* (а не *будинок*), *видали декрета*. Щодо слова *«колектив»*, то його ж таки треба вважати за живий об'єкт, і тоді: *заснували колектива*. Договорились мовознавці; колектив відносять до слів неживих!» «Оце таке «правило», – зауважує мовознавець, – встановили в Україні про нашого замінного відмінка на **-а**». Далі вчений пише, що таке правило «не наукове, іде проти істоти української мови, а складене виключно в русифікаційних цілях. На основі цього «правила» тепер в Україні замінного відмінка на **-а** вживають тільки при деяких словах». А вірніше, «щоб не мати клопоту, зовсім не вживають його! Оминають ради святого спокою!» Навіть такий знаний український письменник як Максим Рильський, які перше широко вживав «форми родового на **-а** замість знахідного», тепер цього не робить тому, що погодився з думкою москалів про те, що «замінний на **-а** – це ознака простацької мови». Однак, на думку мовознавця, «процес заміни знахідного відмінка формою родового на **-а** – це давній і істотний процес нашої мови», який не можна спинювати, оскільки це призведе до знищення української мови [1, с. 228].

Відомий мовознавець звертає увагу на те, що в мові українських книжок, часописів і публічних виступів запанувала «російська форма замість української». Іван Огієнко подає «трохи прикладів із найновішої советської літератури», зокрема, наводить приклади з творів знаних українських письменників, де «тепер замість замінного відмінка **-а** переважає форма російська, установлена урядовими ненауковими правилами» [1, с.228-229]. Так, Натан Рибак в історичному романі «Переяславська Рада» (1948) пише: *«Король дає наказ»*, *«Ударив об підбор»*, *«Гетьман підніс келих»*; Олесь Гончар у романі «Земля

где» (1958) – «*Накинула халат*», «*Прапор виготують*», «*Я візьму акумулятор*», «*Притримав кашкет*», «*Перехопимо дух*»; Олександр Льченко в химерному романі «*Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця*» (1958) – «*Знову схопив лук*», «*Ти візьмеш оселедець*», «*Простяг свій кулак*»; Вадим Собко в романі «*Біле полум'я*» (1958) – «*Лисати протокол*», «*Підводячи підсумок*», «*Брав у руки підручник*», «*Допише формулу в зошит*», «*Видати такого несподіваного наказу*». При цьому І. Огієнко зауважує, що можливо «в оригіналі було правильне «наказа», а офіційні справщики зробили нісенітницю: *наказу!* Бо ж замінного відмінка на -ув цій формі не існує» [1, с.229].

Продовжувачем справи великого українця Івана Огієнка щодо справи очищення української мови від москалізмів та впливів більшовицьких мовотворців є відомий український письменник, поет-сагірик, подолянин Степан Риндик (*01.09.1887 – †27.09.1972), якого, як і митрополита Іларіона, советські мовознавці називали «українським буржуазним націоналістом», «ворогом українського народу». Степан Титович неодноразово висловлював своє відношення до нарікань на мову книжок, часописів, публічних виступів, загалом до гвалтування української мови, а також до тих хто не дотримувався правил правопису. Про це детально йдеться в монографії «Мовні студії Степана Риндика» (Хмельницький, 2016) [7].

Так, у своїй праці «Чистки в мові» (Нью-Йорк, 1965) [3-5] С. Риндик пише, що в «багатьох наших пресових публікаціях зустрічаємо слова і звороти, які цілком відбігають від норм нашої літературної мови, – і то в такій мірі, що дають картину повної неписьменности друкованого тексту». Водночас він зауважує, що є «прикрі випадки неправильности, є й систематичні ухили від мовного «правопорядку», але нема «картин повної неписьменности». Це, на його думку, «необережний вислів» і, на жаль, «на такі необережності натикаємось раз-у-раз у подібних писаннях, особливо в рецензіях і літературних оглядах». Так, редакція «Літературної України» (ч. 8, 1964) у рецензії «Мовна лапша» на працю «Стефанцев М.Т. Орфографічний словник. Посібник для учнів початкової школи» (1963) вказує на «мовні хиби книжки» і стверджує, що не є українськими слова «вистріл», «ігра», «дерзкий», дарма що всі вони приведені в наших словниках, де ілюструються численними прикладами з приповідок, пісень і творів наших письменників» [3].

Крім того, редакція «Літературної України» безпричинно намагається слово «азбука» «заступити словами «*абетка*» чи «*альфабет*». С. Риндик пише, що термін «азбука» «складається з назв двох початкових літер у нашій письменстві»: «аз, буки, глаголь, добро». Вони прийшли до нас «разом із письменством і з того саме часу письменні люди в Україні» називали систему тих знаків «азбукою». Слово «азбука», – вказує науковець, – з давніх-давен стало нашим і «є невід'ємною власністю нашого мовного набутку і скарбу. Москалі перейняли це слово від нас разом із церковнослов'янським письмом, і на цій підставі деякі недоуки вважають азбуку московським словом та намагаються заступити його різними «*абетками*» та «*альфабетами*». При цьому дослідник зауважує, що «останнє слово походить від фінікійсько-жидівського «*алеф-бет*», що в греків змінилося на «*алфа-бета*», а до нас дісталось у формі «*альфабет*». Вчений упевнений, що «нема найменшої рації відмовлятися від свого стародавнього слова і давати перевагу чужим витворам». Такої думки і про слово «*буква*», що його хотіли б заступити чужою «*літерою*» [3].

«Викидаючи українські слова з нашої мови», обвинувачення «наших пуристів» проти них найчастіше «бринить так: «це – не літературне слово», «це слово не належить до української літературної мови», «це слово суперечить нормам нашої літературної мови». «На перший погляд, – розмірковує Степан Титович, – ці

обвинувачення видаються дуже зрозумілими й слухними, бо кожному ясно, що нелітературність слова вистачає для того, щоб його викинути, «вичистити» з літературної мови». Але при трохи глибшій розгляді справи дослідник ставить такі питання: Що таке літературна мова? Як точно дефініювати це поняття? Як відрізнити літературне слово від нелітературного? Які критерії маємо для цього? Чи ці критерії абсолютні? Чи вони залежать від нашої волі і умови? Якщо залежать, то хто саме визначає їх? При цьому дослідник намагається віднайти відповідь у «поважних працях». Так, у «Словнику чужомовних слів» (І. Бойко, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко) вказано, що «літературна мова – поправна мова, властива художнім творам». Тобто отримуємо тавтологію: «літературна мова – це мова літератури». На думку письменника, таке твердження «виключає з нашої літератури такі здобутки нашого письменства, як оповідання Василя Стефаника, не кажучи вже про чудові карикатури в листах Гриця Зозулі до «Чесної Єліти» [3].

Далі Степан Риндик пише, що «Словник лінгвістичних термінів» (С. Кротевич, Н. Родзевич, 1957) визначає, що «літературна мова – загальноприйнята форма загальнонародної мови, що задовольняє, головним чином, потреби державних установ, преси, науки, літератури, театру, радіо, школи тощо. Літературна мова нації створюється на базі загальнонародної мови, відрізняючись від неї більше послідовною нормалізацією, більш чітким розрізненням умов уживання тих чи інших слів і їх форм». «Мова твориться народом», а її поділ «на літературну і народну означає тільки те, що ми маємо, так би мовити, «сирову» мову і оброблену майстрами» і при цьому літературна мова завжди «збагачується словами й формами з діалектів, з розмовної мови». Тобто, «кожна літературна мова має різні форми і засоби для вираження однієї і тієї самої думки залежно від обстановки, характеру і умов спілкування, тобто має різні стилі» [3].

Українські академіки з Інституту мовознавства АН УРСР посилаючись на М. Горького пояснюють, що літературна мова, – це «загальноприйнята форма загальнонародної мови» [3]. Вони, на догоду «старшого брата» не зважають на те, що М. Горький мав на увазі московську літературну мову, яка «далеко відбігає від мови народної, бо постала на ґрунті церковнослов'янської, зберігає її морфологію і правопис, тим часом як українська літературна мова складається з чисто народних слів, передаваних фонетичним способом». Тому таке пояснення терміну «літературна мова», що скопійоване науковцями Інституту «з московського зразка, відноситься в дійсності до московської мови, а не до української. «Це, – на думку С. Риндика, – московське копито», адже така дефініція українських академіків які стверджують, що «літературна мова це та мова, що нею користуються різні канцелярії і уряди» «зовсім до нічого не судна». «Це все одно, якби вас спиталися: що таке дерево, а ви сказали: дерево – це дуб, граб, сосна, верба, яблуна, груша [4].

Аналізуючи свої нотатки, зроблені дослідником «під час читання різних рецензій на літературні твори та статей на мовні теми («Кутки мови», «Мовні кукілі»)), він зауважує, що «часто в цих статтях валиться на одну купу все – лексика, морфологію, складню, фразеологію, – без виразного розрізнення цих елементів мовної суті». Так, автор однієї рецензії без «найменшого пояснення і обґрунтування» написав, що слово «лучче» не літературне і тому «не слід вживати» «цього остракізму» в літературних творах. Слово «лучче» подає «Правописний словник (за нормами українського правопису Всеукраїнської Академії Наук)» полянина Г. Голоскевича (1929, перевиданий 1955), в передмові до якого вказано, що «це найцінніше джерело для вивчення норм правопису, морфології і лексики української літературної мови» і його «схвалили найвищі українські наукові установи на еміграції». Крім того, слово «лучче» є в словнику Б. Грінченка, де

подані такі тексти: «*Ні, лучче вже мовчімо*»; «*Лучче кривду терпіти, ніж кривду чинити*»; «*де берегом, шукає де б лучче скочити у воду*».

Відомий український поет Т. Шевченко в «Кобзарі» писав:

«Чи є що краще, лучче в світі.
Як укупі жити?»

Слово «лучче» часто зустрічаємо і в усній народній творчості, зокрема в пісні:

«Лучче було не ходити
Лучче було не любити.
Лучче було та й не знати.
Як тепер покидати».

Походження слова «лучче» намагалися в'яснити різні етимологи. Так, А. Преображенський в своєму етимологічному словнику пише, що «слово «лучче» веде свій рід від вельми старих часів» і «старослав'янському письмі воно писалося у формі «*лоучий*» або «*лоучай*», в староукраїнському «*луче*» тепер «лучче», у москалів «*лучше*» або «*лутше*» [4].

Советські науковці стверджують, що «слово «животатий» нелітературне і навіть не українське», тому «мовляв, треба казати «*череватий*». Вони мають рацію, адже сучасні словники не містять слова «животатий», а подають «*череватий*», «*пузатий*», «*брухатий*» (або «*брюхатий*»). На думку С. Риндика, це «якийсь нещасливий випадок, бо слово «животатий» виперло з живої мови слово «*череватий*», як слово «*живіт*» – однозначне слово «*черево*». Дослідник вважає, що слово «животатий» треба при першій змозі впровадити в наші словники, хоч би на підставі таких прикладів, як *чуб – чубатий, голова – головатий, воко – вокатий, вус – вусатий, лаба – лабатий, зуб – зубатий, губа – губатий, борода – бородатий* і навіть *пейс – пейсатий*). Степан Титович також радить «затримати в нашій мові гарно збудований і милозвучний новотвір «*світлина*», що чомусь почав виходити з ужитку, уступаючи місце московському «*снимок*». Треба також казати: *обидвох – замість обох; під неділю – проти неділі; переганяння – випереджування; обманула – обманула; гребти – веслувати; гребець – весляр; оббутися – обжитися*. Про це йдеться і в словнику Б. Грінченка, де «маємо слова: *обидва, обидві і обидвоє*» [4].

Проте, не зважаючи на всі зауваги до української літературної мови, Степан Риндик зауважує, що «кожний автор має право і навіть високопочесний обов'язок творити нові слова чи поширювати значення вже готових слів. Не дбаючи за те, що синоніми їх уже є в нашій мові». Адже «синоніми не псують і не шкодять мові, а, навпаки, збагачують її» [4]. Він пише, що всі, «кого серце болить за українським словом», той мусить боротися проти вичищення мови «від немилих йому слів». Адже сучасні пуристи «викидають слова не даючи нічого замість них», викидають слова «під різними претекстами-вимівками: за не літературність, за архаїзм за льокалізм», начебто з добрими намірами удосконалюють мову. При цьому вони не зважають на те, що «кожне українське слово, чи воно архаїчне чи ні, чи закарпатське, чи задонецьке, чи звідки хочете, є витвором українського генія і вкладом у нашу народну культуру, а тому гідно пошани й збереження». С. Риндик вважає, що це «однак не значить, що до всіх слів маємо так ставитись», адже чужі слова, «змовпані чи силоміць запхані в нашу лексику, і непотрібні нам барбаризми треба викидати з усної і писаної мови». Мова церковних книг, що прийшли в Україну з «Македонії-Болгарії, століттями служила для наших книжників і письменників зразком і наукою, як треба писати. Мова народу вважалася за «підлу», низьку і навіть грішну. Треба було талановитого слова І. Котляревського, а потім Т. Шевченка, щоб перемогти віковий забобон і зневагу до народної мови» [5].

Степан Риндик звертає увагу на те, що мовні питання належать «до вельми тяжких проблем, і тому справа чищення мови повинна провадитися дуже обережно, з почуттям відповідальності за кожний крок». Проте, на жаль, «часто спостерігаємо не зовсім розважні поради й присуди», внаслідок чого відбувається процес чищення української мови, що в багатьох випадках «є нічим іншим, як замаскованою боротьбою московського імперіалізму з українським словом». Москва «з «цинічною одвертістю на устах» говорить, що «має на меті створення «советського народу» з московським «мировим (світовим) язиком». Русифікація здійснюється в зворотах, ідіомах, лексиці, морфології і фразеології, а «боротьба з українськими льокалізмами стоїть на одному з перших місць і навіть трактується як боротьба з капіталістичними «нашаруваннями». Український мовознавець М. Жовтобрюх на конференції мовознавців (*Київ*, 1963) заявив, що одним «із специфічних для української мови явищ останніх десятиліть є активний процес поступового подолання місцевих діалектних особливостей в усному літературному мовленні». На його думку, необхідно прикласти значні зусилля для поширення й засвоєння «єдиних літературних норм української мови населенням західних областей республіки, в мовній практиці якого було багато сторонніх нашарувань, перекручених форм, слів і виразів, створених відірваною від народу експлуататорською верхівкою, а також вузьких місцевих особливостей, що потрапили в літературну мову внаслідок відірваності населення цих земель від основної маси українського народу». Загалом в твердженнях цієї «визначної постаті в історії філологічної науки», завідувача відділу теорії української літературної мови Інституту мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР (1959-1982) і професора Київського педагогічного інституту (1960-1985), «виглядає велика нехіть і відроза до українських слів і зворотів, що з різних, часом зовсім випадкових причин не ввіли ще увійти до загальнонаціональної скарбниці українського слова» [5].

На закінчення, усім тим, що й досі продовжують здійснювати українське-нависницьку політичну програму щодо знищення українського народу як самостійної нації, усім тим, що ненавидять українську мову, хочемо нагадати що

... Той, хто рідну мову зрадив,
Й ніжні квіти мальви потоптав,
Той, навіки має пам'ятати,
Він не українець, а – варнак!.. [8].

Список використаних джерел:

1. Огієнко Іван (митрополит Іларіон). Наша літературна мова / І. Огієнко ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2011. – 356 с
2. Мова – найкоштовніше надбання українського народу. Про використання дару мови // Голос православ'я (Київ). – 2007. – №15. – серпень. – С. 8.
3. Риндик С. Чистки в мові / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 25. – 6 лютого. – С. 2.
4. Риндик С. Чистки в мові / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 26. – 9 лютого. – С. 2.
5. Риндик С. Чистки в мові / С. Риндик // Свобода (Нью-Йорк). – 1965. – Ч. 27. – 10 лютого. – С. 2.
6. Смирений Іларіон. Любімо й шануймо свою українську мову! [Іван Огієнко] // Молода Україна: журнал української демократичної молоді (Нью-Йорк, Торонто). – 1961. – № 80. – квітень. – С. 1-2.

7. Трємбїцький А.М. Мовні студїї Степана Риндика : монографїя / А.М. Трємбїцький. – Хмельницький : ІРД, 2016. – 228 с.; іл.
8. Трємбїцький А. На причїлку батьківської хати... З ненадрукованого. 2008 р. Родинний архїв А.М. Трємбїцького (*Хмельницький*). Оригїнал, 1 арк.

Opinion of a famous Ukrainian writer Ivan Ogienko (metropolitan Parion) and one of his patrons, one of the active participants of the Ukrainian emigration, Podillya dweller Stepan Ryndyk who was known in Soviet times as «Ukrainian nationalist», enemy of the Ukrainian nation, to the mockery of Ukrainian language, to that people who didn't follow the rules of Ukrainian orthographies is shown in the article.

Key words: scientist, pedagogue, professor, Ivan Ogienko, Stepan Ryndyk, «Ukrainian nationalist», Ukrainian language, Ukrainian orthographies.

Отримано: 10.11.2016 р.